

Gilles Lipovetsky a role ekonomiky ve struktuře společnosti

IVANA HOLZBACHOVÁ

Gilles Lipovetsky je současný (nar. 1944) vlivný francouzský filozof, sociolog,

and similar papers at core.ac.uk

1985 knihou *Éra přepychu*, po níž s celkem nevýznamnými ústupy následovalo větší množství knih, v nichž analyzoval takové fenomény, jako je móda, přepych, vztah k povinnostem apod. Jmenované jevy je u něj možno pojímat jako aspekty nebo hlediska, z nichž zkoumá změny společnosti od konce šedesátých let do současnosti. Ačkoli se zaměřuje zejména na Francii, lze jeho analýzy vztáhnout cum grano salis na celou západní společnost a v jistém ohledu i na celý svět. To v tom případě, kdy se začíná zabývat globalizací. Bereme-li v úvahu, že jeho spisovatelská kariéra zahrnuje zatím asi 30 let, je přirozené, že jeho názory se během ní měnily. To je vidět i na jeho pojetí role ekonomiky ve struktuře společnosti.

Ačkoli se ve svém mládí Lipovetsky jako velká část tehdejších západních intelektuálů klonil k marxismu, téměř ve všech svých dílech, o něž se budu opírat zde, kritizuje marxistické nebo materialistické pojetí dějin a společnosti. Tato pojetí chápe jako zjednodušující a jednostranná, jako něco, co podceňuje duchovní a hodnotovou stránku skutečnosti. Na druhé straně se nedá říci, že by nepracoval s pojmy, které v těchto pojetích hrají velkou roli. To se týká zejména hospodářství, méně už role tříd. I když se zmiňuje i o nich, považuje je zřejmě za méně významnou sociologickou kategorii.

Např. v práci *Věčný přepych* (Praha 2005, originál 2003) nepopírá roli ekonomické a technické základny při vzniku státu, ale chce naznačit meze materialistického výkladu dějin přepychu. I když uznáme úlohu techniky a hospodářského systému, musíme podle jeho názoru uznat stejný význam náboženských a společenských převratů. Stejně tak v práci, kterou věnoval roli a dějinám módy, *Říše pomíjivosti* (Praha 2002, originál 1987), která *Věčný přepych* předchází, tvrdí, že žádná teorie módy nemůže vycházet pouze z faktorů hospodářského a materiálního života. Na šíření módy měly vliv i další rysy materiální civilizace než jen způsob výroby: Měla na ně vliv nejen nová dynamika řemeslnictva včetně vysoké dělby práce, což bezesporu do výrobního způsobu patří, ale také rozšiřování mezinárodních kontaktů. Hospodářství a technika v úzkém slova smyslu tedy neobjasňují dynamiku změn módy. Vstupují sem i další faktory. Ale především má tady podle Lipovetského místo společenská logika. Určujícím způsobem v nich vládne hledání novinek jako takových. Módní proměny podle Lipovetského ve skutečnosti odpovídají stanovením nových společensko-historických cílů a nadějí.

Tato tvrzení tedy nelze brát jako absolutní popření vlivu materiálních faktorů na dějiny, ať už ve smyslu marxistického nebo jiného materialismu. Jde spíše

o to, že Lipovetsky tyto směry považuje za příliš zjednodušující a chce upozornit na další prvky, které spoluurčují vývoj módy, chování apod. Totéž se týká případu státu, tříd nebo revoluce. V knize o přepychu Lipovetsky píše: „Vznik státu a společnosti rozdělené do tříd je jedním z hlavních zlomů v dějinách přepychu“ (s. 33). Luxus podle jeho názoru souvisel s novou logikou akumulace, centralizace a hierarchie. Teprve po té, co společnost prošla touto strukturální změnou, bylo možné zjevné rozlišení mezi luxusními a běžnými statky. Nižší vrstvy se samozřejmě k luxusu nedostaly. Ten byl vyhrazen vyšším vrstvám, které se dále dělí na duchovní a světské, jejichž formy přepychu se od sebe liší. Teprve později pronikají hodnoty přepychu do vrstev nižších. V knize o módě je tak proces módy v poslední instanci „méně závislý na třídních rozdílech a více na společenské orientaci celé společnosti, která umožňuje spuštění nekonečné dynamiky obnovy a rozrůznění“ (s. 281–282).

Nicméně pro fungování moderní společnosti (ve smyslu společnosti od 19. stol. do současnosti) je dokonce třídní boj nezbytný, „protože umožňuje kapitalismu překonat jeho krize a vyřešit ekonomickou nerovnováhu mezi výrobou a spotřebou“. To píše Lipovetsky v Říši prázdnoty (Praha 1998, originál 1983, s. 251), která zahájila jeho věhlas. Zároveň ale Lipovetsky tvrdí, že předpokladem pro revoluci je rozvoj individualismu, tj. odpoutání lidí od tradičního způsobu solidarity. V návaznosti na Kanta píše, že jakmile člověk přestane být prostředkem a stává se nejvyšším cílem, ztrácí společenské instituce svou posvátnost. Toto spojení má svůj smysl, nicméně v souvislosti s třídním bojem, mi přece jen chybí to, na co upozorňuje marxismus právě ve vztahu ať již k revolucím nebo k pouhému nekrvavému střetávání se tříd, a to je třídní vědomí. Je možné, že Lipovetsky tento pojem ze svých knih vypouští, protože je fakt, že s vývojem společnosti v končícím 20. století a později samo třídní vědomí oslabuje a člověk se ohlíží především sám na sebe, případně na své blízké nebo na svou profesní skupinu, v níž ovšem mnohdy panuje také konkurence a boj o lepší individuální umístění.

Tím se dostáváme téměř do současnosti. Tou se Lipovetsky zabývá zejména v pracích jako je Hypermoderní doba (Praha 2013, originál 2004), Paradoxní štěstí (Praha 2007, originál 2006) a Globalizovaný Západ (Praha 2012, originál 2010), jež je polemikou mezi Lipovetským a Hervé Juvinem o vytváření a možnostech tzv. světokultury, tj. o vztahu mezi euroamerickou kulturou a ostatními kulturami. Lipovetsky se tu dostává k pro něj novému tématu, které se ovšem v současné době stalo velmi aktuálním. Navíc právě v těchto knihách se objevuje problém vztahu ekonomiky a kultury velmi nápadně.

Projevuje se to i v následujícím citátu. Lipovetsky píše: Kultura této „vývojové fáze založené na zábavním průmyslu a všudypřítomném marketingu funguje stále zřetelněji jen jako možná investice..., která musí investorovi nahradit vložený kapitál, mění se v obchodní produkt jako cokoli jiného“ (Paradoxní štěstí, s. 99).

Ještě před tím, než mohl Lipovetsky napsat tato slova, se však něco stalo. Kapitalismus se koncem 20. století začal vracet k liberalistickému pojetí hospodář-

ství, společnosti i individua. V říši Pomíjivosti Lipovetsky píše, že se změnou společenského vnímání podnikavosti se míra a místa vykořisťování a třídního boje mění v místo tvorby vlastnictví, které volá po účasti všech. Tato slova nelze chápat jako výzvu k zavádění socialismu, ale k individuálnímu boji o úspěch, který – pokud je úspěšný – se pojí s narcistickým sebeobdivem. Objevují se „mladí vlci“, extrémně soutěživí lidé. Lipovetsky to připisuje krizi sedmdesátých let a narůstání obligatorních výdajů na pomoc lidem, kteří se v důsledku krize dostali do neúnosné sociální situace. Francie si v té době uvědomuje, jak zastaralé jsou vize založené na všudypřítomném státě, a hledá prostředky, jak se dostat z krizového stavu. V této souvislosti dochází k vzestupu podnikatelů. Ale to všechno mohlo sehrát svou roli jen ve spojení se změnami hodnot v epoše, které Lipovetsky říká epocha dovršené módy. Touto změnou hodnot bylo posílení individuální autonomie.

Lipovetsky toto období nevidí nijak optimisticky a už zde se zamýšlí nad tím, jaká by společnost měla být. Kritizuje sice ty, kdo se staví proti této společnosti kvůli plýtvání, protože přes svou zdánlivou iracionalitu a plýtvání podle něj móda přispívá k racionální výstavbě společnosti, neboť lidé si díky ní zvykají na změnu a připravují se na neustálou recyklaci. Zároveň vidí nedostatky této společnosti, která je lhostejná k veřejnému blahu. Priorita se připisuje současnosti, a ne budoucnosti, rozmáhají se partikularismy a rozpadá smysl pro povinnost. To je dáno kontextem hospodářské krize, ale také novým světem individualismu pozměněného módní formou. Dochází k rozdrobení třídního vědomí a třídních zájmů a vytváří se jakýsi neokorporativismus profesních nebo zájmových skupin.

Tyto neblahé skutečnosti nepovažuje Lipovetsky za nepřekonatelné a – v protikladu k přehnanému liberalismu spojenému s odmítáním role státu – se domnívá, že úkol zhostit se vnitřních protikladů v působení dokonalé módy náleží politické instanci, která musí vyzdvihnout její moderní potenciál a omezit její konzervativismus. Stát musí najít společenskou rovnováhu mezi nutnými nároky budoucnosti a požadavky současnosti. Méně abstraktně to podle Lipovetského tehdy znamenalo dva úkoly, které považoval za obtížné, ale přece splnitelné: 1. Vytvořit sjednocenou Evropu a zvýšit konkurenceschopnost jejího průmyslu a 2. dohodnout sociální smír.

Tato slova psal Lipovetsky koncem osmdesátých let ve svém díle, které jej učinilo populárním. Nicméně o dvacet let později se dostáváme k tomu, čemu Lipovetsky říká hyperkonzumní nebo hypermoderní společnost a ta naráží na další problémy. V knize o Hypermoderní době (paradoxně vydané u nás až devět let po jejím vzniku – Praha 2013, originál 2004) popisuje problémy, které nastaly v současné společnosti a kterým se věnují – dodejme, že s větším průrazností – takoví autoři jako Ulrich Beck nebo u nás Jan Keller: úpadek a rozklad střední třídy, úzkost z budoucnosti, nemožnost zajistit ji svým dětem např. tím, že jim poskytneme vysoké vzdělání, protože požadavky na zaměstnance se neustále mění apod.

Hyperkonzumní společnost je založena na ekonomice rychlosti. To vede k velice svižné obnově nabídky, která provází rychlé zastarávání výrobků. Mění se

konzumentská morálka, která je stále emocionálnější a labilnější. Lipovetského slovy v Paradoxním štěstí: „K přechodu od konkurence k hyperkonkurenci dochází tehdy, když zkrácení vývojového cyklu, akcelerace výroby a rychlost inovace získají roli parametru hospodářské výkonnosti“ (s. 100). Z postavení zákazníka či uživatele se stává vládnoucí paradigma. Vzniká nová a symbolická figura jedince: globalizovaný hyperkonzument. Tomu lze rozumět tak, že konzumentský (a podnikatelský) vztah proniká všechny vrstvy a součásti skutečnosti: manželství, politiku, odbory, veřejné služby nebo např. důchodci. Podle Lipovetského konzument není podroben konformním hodnotám, ale slouží vládě spotřeby. Zároveň se hlavním motorem hospodářského růstu stávají výdaje domácností, i když i v těch hraje velkou roli individualita jejích členů. To je vidět i na funkcích a formách reklamy. Ta se už nespokojuje s prosazováním výrobků, nýbrž prosazuje vidění světa, hodnoty a ideje, které mají zajistit věrnost zákazníka (Be yourself – Calvin Klein apod.). Chce ustavit emocionální vazby na značku. Proto také někteří kritické reklamě vytýkají, že chce nastolit novou totalitu. Lipovetsky tuto představu odmítá, i když připouští, že myšlenka rostoucí moci marketingu je správná. Podle něj si spotřebitel vybírá mezi výzvami, které na něj útočí.

Lipovetsky se od počátku musí bránit polemikám svých kritiků. Podle jeho slov např. marxisté často poukazují na to, že čím je jedinec frustrovanější, tím víc nakupuje. To je podle Lipovetského pravda, ale ne celá. Nakupování může být určitou formou útěchy, ale zároveň spotřeba funguje jako aktivní pramen emocionálních zážitků, které mají svébytnou hodnotu. Podle jeho názoru musíme k tématu *homo consumens* přistoupit nově: je složitější a metafyzičtější než by se z úvodního sociologického rozboru mohlo zdát.

Necháme-li ale metafyziku stranou, dostáváme se k hrubě materiálním otázkám. Aby člověk mohl využívat volného času, který miluje a způsobem, jakým mu vyhovuje, potřebuje plat. Podle Lipovetského v Paradoxním štěstí práce sice „zůstává nepostradatelným zprostředkovatelem sebeúcty a ustavuje jádro společenské identity“ (s. 293). Člověk bez práce se cítí frustrovaný a nepotřebný. Jenomže i to je částečně způsobeno komercializací společnosti: Člověk potřebuje plat, aby mohl uspokojovat své koníčky. Lidé tedy v práci oceňují mzdu, společenské vztahy, sociální výhody nebo lepší životní úroveň více než práci samu. Věk výkonnosti v nich vyvolává stres.

Hyperkonzumní společnost je stejně jako předchozí formy společnosti rozdělena na chudé a bohaté a stejně jako dříve v ní přetrvává závist chudých vůči bohatým. Přesto ale nikdo nenavrhuje zrušení soukromého vlastnictví. Pramenem kritiky neoliberalismu není závist, nýbrž mravní pobouření. Každý přijímá odpovědnost za svůj zdar nebo neúspěch.

Hyperkonzumní společnost je však kritizována také za nadměrné plýtvání, které ohrožuje ekologickou rovnováhu na planetě. Lipovetsky na tyto výtky reaguje záporně. Ptá se, zda by společnost, která by se nechala vést „družným poklesem růstu“ nebo „překonáním rozvoje“, dokázala mít pro většinu lidí žádoucí program

a na tuto otázku odpovídá rozhodně negativně. Podle jeho názoru alternativní, tj. morálně uvědomělí konzumenti představují 15–20 % obyvatelstva. Tito lidé však neodmítají konzumenství jako takové. Chtějí nakupovat inteligentně, i když je to stojí více peněz. Lipovetsky předpokládá, že se tato skupina bude šířit. Ale svým tlakem na výrobu, diverzifikaci trhu atd. završuje sama podstatu hyperkonzumní společnosti. Lipovetsky se však obává, že kdyby se ke slovu dostali militantní ekologové, vedlo by to ke vzniku autoritářských režimů, které by shora určovaly, co se smí konzumovat a co ne. Mělo by to také zhoubný vliv na stav veřejných financí a zaměstnanosti. Domnívá se v parafrázi Churchillova výroku, že trh zůstává nejméně špatným řešením.

Zabývá-li se v této stati roli ekonomiky v Lipovetského díle, nemohu se nezmínit ani o roli globalizace. Té se Lipovetsky věnuje v knize *Globalizovaný Západ*, kterou napsal s Hervé Juvinem. Juvin (*1956) je vlivný francouzský esejista, zabývající se ekonomikou, zvláště moderní a procesy, které hýbou dnešním světem, jako jsou vzájemné vztahy civilizací apod. V této knize se jeví jako Lipovetského kritik.

Problém globalizace nakouzl Lipovetsky už v knize *Paradoxní štěstí*, v níž předvídá, že komercializace pohltí i třetí svět. Tvrdí, že „hyperkonzumní společnost představuje naši jedinou budoucnost“ (s. 376). Kniha *Globalizovaný Západ* se zabývá důsledky takového vývoje a v této souvislosti nastoluje pojem „světokultura“. Ta se podle něho etablovala „jako normativní projekt, jako planetární ideologie, jako revoluce, která má světu přinést hospodářský růst, mír a blahobyt – a to díky výhodám trhu a konkurence zbavených jha veřejného dohledu“ (s. 26). To však byl podle Lipovetského mýtus: ekonomika se z velké části vymyká lidské kontrole. Měla se stát nástrojem prosperity, ale přinesla extrémní rozdíly v životní úrovni. „Na místo svobodné aktivity světoobčana nastoupila ‘nucená planetarizace’“ (s. 27). Lipovetsky v této souvislosti naráží na poslední hospodářskou krizi a zmiňuje se o snaze nastavit pravidla, která by zajistila udržitelný rozvoj světokultury. Mezi těmito pravidly však podle jeho názoru není zestátnění.

Ukázalo se, že globalizace s sebou přinesla víc problémů než užitku, a to ve světovém rozsahu. Lipovetsky v knize *Globalizovaný Západ* konstatuje, že čím více je běh světa závislý na tržních mechanismech, tím vyšší jsou nároky kulturní identity. Na počátku těchto konfliktů sice očividně nestojí pouze kulturní faktory, „nicméně kultura je stále snadněji zneužívána k vyostření klasických zdrojů napětí jako je geopolitická nerovnováha, či ekonomické zájmy, mocenské vztahy a politické ambice“ (s. 95). Navíc – a to je pro západní kulturu smutná, byť ne v posledních desetiletích nová zpráva – Západ v období světokultury už není středobodem globální ekonomiky: čas jeho absolutního a nezpochybnitelného prvenství podle Lipovetského uplynul.

Shrneme-li to, co nám Lipovetského knihy o významu hospodářství pověděly, můžeme konstatovat, že zatímco v jeho prvních pracích, bylo hospodářství chápáno jako významná složka struktury společnosti, nicméně ne jako složka

nejvýznamnější, pak v průběhu nejen Lipovetského zrání, ale především světového vývoje, který ve svých knihách monitoroval, se hospodářství dostává stále více do popředí. Vrcholem je právě kniha o globalizovaném Západu, kde mj. nalezneme i konstatování o změně významu slova „demokracie“: „Demokracie bývala revoluční; dnes se elity dovolávají demokracie, aby mohly ochránit své lenošky a renty před nepřijemnými kverulanty“ (s. 219). Demokracie podle Lipovetského názoru nemůže existovat bez jasně vymezené lidské pospolitosti, která vytváří zákony, ani bez nadřazení politiky nad ekonomikou. Taková demokracie dnes už neexistuje. Dnes žijeme v novém ekonomickém totalitarismu. To je ovšem popis, jehož správnost zde mohu nechat stranou, i když se podle mého názoru k pravdě blíží. Jde tady o to, že ačkoli Lipovetsky barvitě popisuje vývoj mnoha aspektů postmoderní společnosti a jejího pokračování, neprovádí jejich analýzu. Ale to je něco, co si nevytýčil jako svůj úkol. Jak píše ve své knize o módě: Nechce napsat dějiny módy – a dodejme i dalších aspektů života necelého posledního století. Zajímají ho organizační estetické a sociologicky klíčové okamžiky, hlavně strukturní a zlomové body, které určovaly několik staletí vývoje módy. Zatím co v roce 1987 si Lipovetsky myslel, že v moderních demokratických společnostech móda už nepředstavuje okrasný doplněk kolektivního života, nýbrž úhelný kámen celé konstrukce, kterému se podařilo přetvořit celou společnost ke svému obrazu, v roce 2010 se móda z obrazu vytratila a pokud funguje, pak pouze jako nástroj, jímž nadnárodní společnosti vykonávají méně zřetelnou část svého nátlaku na celou nebo téměř celou planetu.

Redakci Universitas došlo

Ivar Otruba, Tomáš Popelínský, **Hledání rajských zahrad. Od Elbrusu po sloupy Héraklov. In Search of Paradise Gardens.** From Mount Elbrus to the Pillars of Hercules. Masarykova univerzita, Brno 2016. ISBN 978-80-210-8327-1.

Výpravná obrazová dvojjazyčná kniha je pokračováním úspěšné řady obrazových publikací, ve kterých klasik české krajinářské architektury prof. Ivar Otruba přibližuje čtenářské veřejnosti zahrady různých světových regionů a kultur. Tentokrát se autor a jeho dvorní fotograf vydávají na území Blízkého východu a do krajů poznamenaných bohatou maurskou kulturou (severní Afrika, jih Francie, Španělska a Portugalska). Nacházejí zde zahrady s neopakovatelným geniem loci, které se blíží oně zahradě rajske, nositelce krásy, spokojenosti, ale i vyhnání.

Fotografie z knihy jsou použity jako ilustrační v tomto čísle Universitas, více na str. 65.

